

תגובות יהודי העולם למישטר הנאצי בראשיתו*

שאל אש

ראגת יהודי העולם לגורל יהודי גרמניה נתעוררה עוד לפני עליית הנאצים לשלטון. ב"הוצעה היהודית העולמית" הראשונה, שכוונסה בקיץ 1932 בדנבה¹ — כשבועיים אחרי הבחירות לרייכסטאג, שזכתה בהן המפלגה הנאצית ל-37% מכלל הקולות היתה למפלגה החזקה ביותר — ניתן ביטוי נמרץ לדאגה זו בדבריהם של צירים רבים, הן מארצות המערב והן מארצות אירופה המזרחית.² ואף לפני הבחירות הנזכרות כבר הובעו חששות חמורים לעתיד מעמדם של היהודים בגרמניה, כגון בעיתון "הארץ" שפרסם ב"28 ביוני (יום"השנה לרצח במארייבו ולחזות ורסאי)³ 1932 מאמר בשם "גמר האמנסיפציה בגרמניה".⁴ במחצית השנייה של חודש יאנואר 1933 ביקש הקונגרס היהודי האמריקני ליום פעולה משותפת עם הוועד היהודי האמריקני ועם "בני ברית" לשם הגנה על יהודי גרמניה, נוכח הסכנה האקטואלית של מסירת השלטון לידי היטלר, אדלר, נשיא הוועד היהודי האמריקני, סבור היה שציה לצרה בשעתה.⁵

לאחר חילופי השלטון, בהיודע מעשי השירור הראשונים, מפי פליטים ומפי עיתונאי חוץ שישבו בגרמניה, התחילו העסקנים היהודים בארצות החפשויות לטכס עצה בדבר מה שיש לעשות כנגד האיום הממשי על מעמדם ואף על קיומם של יהודי גרמניה. ברם, לא עלה בידו הגופים הרפרזנטטיביים של יהודי ארה"ב, אנגליה וצרפת להסכים על טיבה ועל דרכה של הפעולה שיש לנקוט.⁶ ההסתדרות הציונית העולמית בתור כזאת נמנעה בכוונת סגור מלקחת חלק במאבק המדיני שתתחיל מתפתח — בעיקרו בצורת אסיפות מחאה ופולמוס בעיתונות — בארצות הנולד השונות. ההנהלה הציונית בלונדון היתה סבורה, "שמבחינה עקרונית ותכסיתית כאחת יהיה הדבר נכון, שינהל המאבק הזה מצד היישובים המאורגנים שבארצות השונות",⁷ אחת הסיבות לעמדה זו היה הצורך לבקש מממשלת גרמניה הנאצית הקלות ליציאה לארץ־ישראל, כפי חודאת מנהל המחלקה המדינית בלונדון.⁸ עמדה זו — שהסתייג ממנה גם נשיא ההסתדרות הציונית בתקופה הזאת, נחום סוקולוב⁹ — גונתה מלכת צדדים גם מעל בימת הקונגרס הציוני, בקיץ 1933.¹⁰ אך ההנהלה

* פרק מתוך חיבור שכתבנה, מבקש אני להודות גם כאן לארכיונים שהידשו לי לעיין באוספיהם, ושייבאו לקמן דברים מתוך התעודות שבהם: הארכיון הציוני המרכזי (בקיצור: א"צ) וארכיון ירושלים, וארכיון מיניסטרוך־החוץ של הרפובליקה הגרמנית הפדרלית, בון.

הציונית החדשה, שנבחרה בקונגרס זה, לא שינתה את דרכה כעניין זה (כשם שלא שינתה את מדיניות התנועה הציונית בתחומים אחרים). משום שהיה ברור לה שהתייצבות התנועה הציונית, בתור כזאת, במערכת הממאזות וההצטרות כנגד גרמניה תביא בהכרח לאיסור כל פעולה ציונית שם — לרבות קיום מפעלי הכשרה והמשרד הארצישראלי בברלין¹⁰ — ותסגור את פתח התצלול החשוב ביותר שנפתח לפני היהודים הנרדפים על ידי משטר הנאצים. בידוע שלא ננקטה לבסוף אלא פעולה אחת בזירה הבין-לאומית, תל-א-היא פעולת הפטיציות שהוגשו לחבר-הלאומים, החשובה בפטיציות אלה, מבחינת תוצאות הפעולה, היתה זו של פראנק ברנהיים, יהודי שהיה תושב גליוויץ (היא גליציה) שבשלזיה העילית עד אפריל 1933, ברנהיים הגיש את תעצומתו על סמך חוזה גרמניה-פולין מיום 15 במאי 1922 (החזת ז'נבה) שהסדיר את זכויות שתי המדינות באזור שנערך בו מישאל-עם שנת אחת לפני כן, ושנתחלק בין גרמניה לפולין בעקבות אותו מישאל-עם. חוזה זה הבטיח את שמירת זכויותיהם של כל התושבים באזור (משני עברי הגבול החדש), ללא הבדלי מוצא, אזרחות, לשון, גזע או דת. לאחר הגשת הפטיציה ובהשפעת הריון המוקדם בה, חזרה בה גרמניה ממדיניות האפליה כנגד היהודים באזור הנדון, עוד לפני שהועמד הנושא להכרעה פורמאלית בחבר-הלאומים.¹¹ אין ספק שנסוגה גרמניה זאת הפעם, משום שהיו זכויות היהודים תושבי שלזיה העילית (ובדיוקו של הדבר: אזור מישאל-העם שבה) מובטחות בחוזה ז'נבה, והפרתו עלולה היתה להסב נזק לגרמניה עצמה, על-כן הוסיפה ושמרה על סעיפי החוזה זה במשך כל ימי תוקפו (עד שפג ב-15 ביולי 1937).

חוץ מן הפעולה הנוכחת בחבר-הלאומים¹² לא נודע על כל ניסיון מצד מוסדות או ארגונים יהודים לתילחם בגרמניה הנאצית בפעולה בין-ארצית, עד התכנס הוועידה היהודית העולמית השנייה בדנבה, שהוכרו בה על ארגון תנועת חרם אנטי-גרמני בכל הארצות.¹³ בידוע, שתוצאות ההכרזה והפעולות שבעקבותיה, לא תאמו את תקוות החוגים שהיו המארגנים את החרם, ברור הוא שמאחורי הקלעים היו נציגים של ארגונים יהודיים פעילים, גם אחר סיום הריון הפטיציה-של-ברנהיים, באותם הימים בסתיו 1933 שנסתיימו בהחלטה למנות נציב עליון לענייני הפליטים מגרמניה (יהודים ואחרים),¹⁴ אך דומה שהופיעו רק במעט ביומה גלויה לקראת הדיונים¹⁵ לעומת-זאת פעילים היו ארגונים ומוסדות יהודיים במאבק ציבורי בארצותיהם במשך כל התקופה, בייחוד יש להזכיר כאן את הקונגרס היהודי האמריקני, שהנהגתו החליטה באמצע מארס לנקוט עמדה תקיפה במאבק הציבורי כנגד גרמניה הנאצית.¹⁶ הפעולה הפומבית הראשונה שיום הקונגרס, היתה עצרת המונים שזומנה ליום 27 במארס 1933, כדי להודיע לעם האמריקני את האמת¹⁷ על מעשי הטרור וההתעללות של השלטון החדש בגרמניה, ניתן פרסום רב להכנות לעצרת עם זו ושמה הגיעה גם לראשי השלטון הנאצי, נציגת-דיבורו התקיפה של סטיבן וייז עוררה את חמתם, אם משום שחששו להשפעתו לגיבוש דעת-קהל צוינת בארצות-הברית, אם משום שחשבוהו — בטעות — למקורב לרוזנולט.¹⁸ נשיאת החרם של ארה"ב, כשקרא גרינג אליו נציגיה של יהדות גרמניה ב-25 במארס 1933 ודרש מהם לעשות דבר כדי להשפיע שם על יהודי אנגליה ואמריקה ולפרסם דברים נגד מה שכינו הנאצים "תעמולת-של-זוועה", הזכיר במפורש את וייז ואת אסיפת-העם שזומנה ל-27 במארס ב"מדיסון סקוור גארדן" בניו-יורק, גרינג דרש במפגש לעשות את הכל לביטול של אסיפת זה, משום ש"הד"ר וייז הוא מאויבנו היותר מסוכנים וחסידי-המעצורים".¹⁹ בלחץ המסיבות הבטיחו הנציגים היהודים לגרינג, להעביר את דרישתו זו לוייז, אך קיימו הבטחתם

זו כדרך שקיימו משימתם הכללית: חברי המשלחת שנמסעה ללונדון — ריכארד ליכטהיים ומארטין רוזנבלט (מטעם הציונים) ולודוויג טיץ (מטעם הלא־ציונים) — מסרו רשמית את מה שנדרשו למסור, ומצאו את הדרך לתאר את המצב לאמיתו בפגישות לא־רשמיות ואף חשאיות; וכך מסרו לויין בשיחה טלפונית את דרישתו של גרינג והצליחו להוסיף בצורה מסודית את דעתם, כלומר שלא ייכנע ויבטל את האסיפה המתוכננת.²¹ דעתם זו הכיעו גם במיברק ששלחו לו, ושניסחו אותו בהתייחסות עם אנשי ההנהלה הציונית בלונדון.²² אסיפת ההמונים נערכה במיעדה ונאמרו בה דברי מחאה וגיגרי חריפים, אך לא הוצעו בה שום צעדים מעשיים שיש לנקוט נגד גרמניה הנאצית.²³ וזאת אף־על־פי שכבר הושמע בציבור הרעיון בדבר הטלת חרם על סחורות מתוצרת גרמניה, ויין טוען שעוד ב־30 במארס, כלומר בימי ההכנה לארגון החרם הנאצי נגד היהודים בגרמניה, קיבל מברק ממשלשה נשיאים לשעבר של ההסתדרות הציונית בגרמניה,²⁴ ובו נדרש להכחיש כאילו תחליטו ארגונים יהודיים באמריקה להטיל חרם על גרמניה.²⁵ לטענה זו לא נמצא סייע, לפוסת זאת אמת הוא, שפנתה ההסתדרות הציונית בגרמניה — שהופעל עליה לחץ כבד, בלא ספק — במיברק ללונדון למחרת ההכרזה על ארגון חרם כולל, שיוטל על יתודי גרמניה באחד באפריל.²⁶ במיברקם זה דרשו ציוני גרמניה מן ההנהלה הציונית בלונדון לנקוט צעדים למניעת ארגון חרם על סחורות גרמניה, ואמנם נענתה ההנהלה בלונדון לדרישה זו, והכריזה ברוח זו להנהלה שבירושלים.²⁷ הגברת מסע־ההסתה של הנאצים, שנהלל בעיניה תוקפנית ורוריה איומים בדבר תגורל היהודי גרמניה יתור צפויים לה.²⁸ הניעה את ההסתדרות הציונית בגרמניה אחרי ארבעים ושמונה שעות לפנות שנית ללונדון, במיברק השני, שהגיע לידי ליכטהיים ומארטין רוזנבלט בחצות הלילה מ־30 ל־31 במארס, נדרשה הצהרת רשמית מאת ההסתדרות הציונית נגד החרם האנטי־גרמני, המצב נראה לאנשים אלה — שראו את עצמם כשעה התרא בהינת נציגי יהדות גרמניה הנרדפת, לפני יהדות העולם — חסור ביותר: באותו היום עוד לא הודיעו הנאצים על צמצום פעולת־החרם שלהם והעמדתה על יום אחד בלבד.²⁹ וכמד האיום בחרם מקיף ומתמיד — שבזדאי לא היו לציוני גרמניה כל אשליה בדבר ארגונם תיעיל — נפוצו שמועות על כוונת השלטונות להפקיר את היהודים ל„פלוגות־הסער“ (אס־א) הצמאות לדמם.³⁰ יש לזכור דברים אלה, כדי להבין את פעולתם הנחשבות של ליכטהיים ורוזנבלט: בו בלילה שיגרו על דעת עצמם מיברקים הן אל ההנהלה הציונית בירושלים והן אל סניפן ויין — אך לא בשמם אלא בחתימת ההנהלה הציונית בלונדון, במיברקים אלה נתבקשו המקבלים לשגר הצהרות בדחיפות יתרה אל לשכת ראש־ממשלת הרייך, שיסתייגו בהן מפעולת־חרם אנטי־גרמנית מאורגנת, ויצהירו על טיבן האינדיבידואלי והספונטאני של פעולות־החרם שדובר בהן בארצותיהם, ולא זו בלבד, אלא ויצהירו על נכונותם להפסיק פעולות אלה — אם יפסיקו שלטונות גרמניה את הפעולות כנגד היהודים.³¹ כשלמדו חברי ההנהלה בלונדון על מעשה זה, אחרי שעות מספר, שלחו מיברק אחר לירושלים ובו ביקשו לעכב את משלוחה של הצהרה רשמית אל היטלר.³² אך איחרו את השעה, בצהרי היום כבר יצא לברלין מיברק בחתימת „ההסתדרות הציונית“ ו„הוועד הלאומי של יהודי ארץ־ישראל“, וניסחו כנוסח שנשלח מלונדון: „יהדות ארץ־ישראל לא הכריזה חרם על סחורות גרמניה, אנחנו בטוחים שעד עכשיו חרם הוא פעולה ספונטאנית של יחידים, ניתן לעוצרה בקרוב מאד, אם לא ימשיכו רשויות גרמניה בפעולות נגד יהודים.“³³ בעוד החלק הראשון של מיברק זה תאם את העובדות, כלל החלק השני הבטחה, שלא היה ברור כלל, אם אמנם יתא ככוחם של מוסדות

היישוב המזכיר לקיימה, ואין ספק שלפחות מבחינה זו יש לראות במשלוח המיזרקה משיגה. ידוע לנו שלא ברצון ושלא מתוך הכרה בצידקה המעשה שלהם ההנהלה בירושלים את המיזרקה הזה, אלא מתוך הישענות על סמכות ההנהלה בלונדון ומתוך הרגשה שהשעה דוחקת: עיכוב המשלוח עד ליום אחד באפריל עלול לסכן, חלילה, את יהודי גרמניה.²²

יותר הנאצים על הטלת חרם כנגד היהודים אחר 1 באפריל 1933, לא גרר אחריו את ביטול האיום לארגן חרם אנטי-גרמני בארצות שונות.²³ אך הניסיונות שנעשו לארגן חרם זה עוד בתודש מארס, לא נתמכו על-ידי גופים יהודיים רשמיים, לא בארץ-ישראל ולא בארצות אחרות. בארצות-הברית נתפלמס הקונגרס היהודי האמריקני, בעל הגישה התקיפה למאבק האנטי-נאצי, עם הוועד היהודי האמריקני ועם "בני ברית", שגרסו שיטות "שתדלניות" יותר.²⁴ אך גם בתוך הקונגרס עצמו ניטש ויכוח בדבר הכרזת חרם כנגד גרמניה, אף כי שם לא היה הוויכוח עקרוני אלא טכניסי, ויין היה סבור, שחוסרת האיום מצד השלטון הנאצי ורדיפותיו מצריכות פעולה בין-ארצית, שיש לארגנה במסגרת יהודית עולמית. הוא ביקש אפוא לדחות את הכרזת החרם מצד ארגון ארצי, כגון הקונגרס היהודי האמריקני, עד לאחר פרסום ההחלטה המקיפה יותר.²⁵ בחודש מאי קיבלו רוב חברי הוועד הפועל של הקונגרס את דעתו של ויין ודחו את הכרזת החרם.²⁶ מה שאין כן בחודש אוגוסט, בהיעדרו של ויין (הוא כבר הפליג לאירופה, כדי להשתתף בקונגרס הציוני ובוועידה המכינה של הקונגרס היהודי העולמי) ונגד דעתו, כבר איסוף הקונגרס היהודי האמריקני את מדיניות החרם האנטי-גרמני.²⁷ אם חשב ויין, שיוכרו החרם בקונגרס הציוני הרי"ח — ניתן לו לעמוד על טעותו עד-מהרה, מקוטו שם היה שולי מאד, ולא היה לו כל חלק ממשי בהתוויית המדיניות הציונית. אך מבוקשו של ויין, ההכרזה על פעולה עולמית נגד גרמניה הנאצית, ניתן לו מיד אחרי סיום הקונגרס הציוני, בו-גיבה, מקום שם נתכנסה "הוועידה היהודית העולמית השנייה" — היא הביטה ששלט בה ויין.²⁸

גם בארץ-ישראל לא נתקבלה סיסמת החרם האנטי-גרמני על דעת הציבור כפשוטה. בודאי נעשו פעולות-חרם בידי קבוצות קטנות עוד בחודש מארס, ואומנם רושמן של פעולות ראשונות אלה הטיל חשש על גרמנים שבארץ. היו מהם שפנו בעניין זה למיניסטריון-החצר הגרמני להעמידו על התארגנות תנועת-חרם יהודית בארץ-ישראל, ודאגתם מפני יעילות חרם זה הגיעה עד כדי הבקשה לבטל את החרם האנטי-יהודי, שהטיל ליום אחד בגרמניה!²⁹ לאמיתו של הדבר, לא היה יסוד רב לדאגה זו, כי 30 במארס נתכנס הוועד הלאומי לישיבה שנדונה בה שאלת המדיניות כלפי גרמניה, ועם הבעת "מחאה גדולה... נגד הפוליטיקה של המשטלה החדשה בגרמניה כלפי היהודים, המשפילה את כבודם החותרת תחת קיומם האזרחי והכלכלי"³⁰ צוין בפירוט, "ששום מוסד יהודי מוסמך לא הכריז חרם נגד גרמניה" — כנגד טענתם הכוזבת של הגרמנים בעניין זה. תחלטת הוועד הלאומי נמסרה רשמית לקונסול הכללי של גרמניה בירושלים, וגם בדברי ההסבר חזרו והרגישו שלא הוכרו חרם רשמי כנגד גרמניה, לא בארץ ולא בחוץ-לארץ. עם זאת יש לציין את ההוספת שהוסיף הוועד הלאומי להודעתו, והיא "כי במקרה שהחרם נגד יהודי גרמניה יוצא לפועל, תגיב על זה היהדות כולה בצורה החריפה ביותר" (הדברים נאמרו לפני שנודע על צמצום החרם בגרמניה ליום אחד בלבד).

רוב הציבור היהודי בארץ-ישראל קיבלו הבחנה זו בין מחאות כנגד גרמניה הנאצית להכרזות על חרם (ואין צריך לומר — לפעולות של חרם). עמדת המוסדות המזכירים של היישוב לא נשתנתה, אף שרק אחרי חרם האחד באפריל התחילו ניתוחות הגזירות הרשמיות

על היהודים בגרמניה. נשתררה הדעה (שנציגיה הראשיים היו מנהיגי מפא"י). שתפקיד העם — ותפקיד היישוב בארץ־ישראל בפרט — להגיב בעזרה לאחים בצרה, כדי שיוכלו להיחלץ ממנה ולבוא לארץ־ישראל. זו היתה רוח ההחלטה שקיבלה הנהלת הוועד הלאומי בישיבה שערך ב־26 באפריל, ושהכריזה בה על הצורך להקמת מפעל לקליטת עולי גרמניה ולהגדלת מספר רשיות־העלייה.⁴² ביטוי נמרץ לחלך־מחשבה זה נתן ווייצמן, שביקר בארץ בימים ההם עצמם. ל"תביעה חזקה מאת מפלגת פועלי א"י שיתמכר להצלת כל מה שאפשר להציל, בנפש וברכוש, מן היהדות הגרמנית בשביל א"י, ענה ווייצמן, "כי הוא מוכן להיענות לכך... אם יינתן לו יפוי כוח לשם פעולה זו מאת הנהלת המוסדות היהודית".⁴³ אך לא רק בחוגים ש־פעילה קונסטרקטיבית" היתה להם חזות הכל, אלא גם בחוגים אחרים של היישוב לא הושמעה ברמה התביעה להטלת חרם. נראה שלא היתה בזאת עקיבות רבה, ואפשר — אף לא יוסר גמור, שכן בשעת ההתנגדות לחרם רשמי ניתן היה לציין גידול בתרם הפרטי, כפי מה שהודיע וולף, הקונסול הכללי של גרמניה, לברלין.⁴⁴ גישה זו אף לא גשתנתה בחדש מאי, כשסבורים היו בארץ, שניתן להבחין בהחמרה במצב יהודי גרמניה. ב־10 במאי זימן הוועד הלאומי אסיפה לשם קבלת החלטה חדשה על הדרך שיש ללכת בה ביחס אל גרמניה. כך־צבי, יושב־ראש הוועד הלאומי, השמיע דברים חריפים, שכאילו רמזו על שינוי יסודי בעמדת ההנהגה. לעומת "שיטת כליה נגד היהודים בכל מקצועות החיים", ובנגד שאיפתה של ממשלת גרמניה, "לא רק להשמיד את היהודים בגרמניה עצמה, אלא להשליט את שיטתה גם בארצות אחרות", סבור היה "שאין הוועד הלאומי קשור עוד לעמדתו, שנקבעה בהחלטתו מיום 30 למאוס לגבי פעולות ההתנבא, המתפרצות מאליתן בתוך היישוב, לנוכח המצב הזה מצאת הנהלת הוועד הלאומי לנכון להצמיד לפני [מליאת] הוועד הלאומי מחדש את כל השאלה, על מנת לקבוע עמדה שתאימה לגבי המצב הנוכחי בגרמניה".⁴⁵ נתברר הדבר, שטעה כך־צבי בהערכת הלך־הרוחות בהנהגת היישוב, לא רק אנשים כביאליק וכרופין (שהוזמנו גם הם לאסיפה זו ודיברו בה) תביעו דעתם נגד פעולות דקלאמטאיות וכעד עזרה לנרדפים בהעלאתם לארץ־ישראל.⁴⁶ אלא רוב הנאספים לא היו מוכנים לזוז מעמדתם הקודמת: בארבעת סעיפי ההחלטה, המופנים אל עמי העולם, אל עם ישראל ואל היישוב, בודאי יש דברי מחאה והוקעת חריפים כנגד גרמניה, אך אין בה דבר ולא תציידבר על חרם.⁴⁷

דברים אלה אינם משתקפים נאמנה בדיווחו של נציג גרמניה בירושלים אל מיניסטריון־החוץ שלו. הלה נטה להחמיר — פעמים טעט ופעמים הרבה — בפעולת החרם האנטי־גרמני ובתוצאתו, חלף ידע יפה, שמארגני החרם נימנו עם חוגים אוסרו־ציוניים בתנועה הציונית, ושהיה בידם להפעיל לחץ על חלק מן הציבור ולהגביר לחץ זה, ככל שתתמיד אף תעמיק מדיניותה האנטי־יהודית של ממשלת הרייך. כדי להראות את כוחם של החוגים האלה, הוא שולח לברלין את הכרוז המקורי של "רעדת החרם על תוצרת גרמניה".⁴⁸ בחדש מאי הוא מדבר על החרפת החרם וטוען, שלא הוזמנו סחורות מגרמניה, אלא בעשירות מן חכמות שהוזמנה לפני־כן — ומוסיף ואומר שאינו מאמין במימוש נרחב של החרם, בשל הוול של סחורות גרמניות. היהודים — אף כי הם מצרים בצרת אחיהם שבגרמניה — הריהם סוחרים "טובים" מדי מלוותר על המיסחר בתוצרת גרמניה, לכאורה סתירה כאן בדבריו — אך היא לכאורה בלבד: מהסעך דבריו מסתבר שקיום הקשרים העסקיים עם גרמניה לעתיד לבוא יהיה תלוי במציאת דרך, שתגיה להם ליחידים לקנות תוצרת גרמניה ב־מצפון טוב, רחלף מוסיף וכותב ש"אמנם לפי־שעה אינם מוצאים דרך כזאת".⁴⁹

1. הוועידה נערכה בימים 14–17 באוגוסט 1932, חזיתה הראשונה לשלוש ועידות שנקראו להכנת ייסוד של "הקונגרס היהודי העולמי" (שתי הוועידות האחרות נערכו גם הן בז'נבה, בספטמבר 1933 ובאוגוסט 1934). ע' *Protokoll der Jüdischen Welt-Konferenz Genf, 14–17 August 1932* (ברלין 1932), וגם *זכרונות וייז * עמ' 225*.
(בשם זה ציין כאן הספר *Challenging Years, The Autobiography of Stephen Wise* לונדון 1951).
2. לא נזכיר כאן אלא סקצת הנאצים שהחריעו על הסכנה שהיהודים צפויים לה מהתעצמות הנאציזם, כגון יוסף סטנבוים (ארה"ב), ע' הפרוטוקול הנזכר, עמ' 52–58; אמיל מרגולית (Margulies) (צ'כוסלובקיה), עמ' 67 (*Das deutsche Judentum ist zusammengebro-* "chen"); טאיר דיונוב, עמ' 90–91; מרצקין, עמ' 108–111; וייז (ברברי הנעילה שלו), עמ' 174. הנאצים מגרמניה נקטו נעימה של הרבצת – ע' שם עמ' 48–52 (קארפסקי), 70–71 (משה ואלדסן), 145–146 (משה וולדסן), 147–148 (נחום וולדסן) – ובזאת צוררו את תרעומתם של מקצת הצירים, המצב בגרמניה תפס מקום ניכר כליכך בדיונים, עד שראת מרצקין להדגיש שלא נקראה הוועידה כדי לדון במצבם של יהודי גרמניה דווקא, ע' שם עמ' 111!
3. המאמר עורר את תשומת-לבם של הקונסוליה הגרמנית בירושלים צ'כדורכר, שראתה לנכון לתרגמו ולשלוח את נוסח ההרגום למיניסטרינ-החוץ לברלין, *Po. 1 Jüd.-pol., Bd. 12*, ע' תיק (ארכיון מיני-החוץ, בון).
4. זכרונות וייז, עמ' 157.
5. בדבר פרטים ע' נתן פיינברג, המערכת היהודית נגד היטלר על בימת תברואלאומים, ירושלים 1957, עמ' 26–38: עמדתם של המוסדות היהודיים המרכזיים.
6. כך כתב ברל לוקר במכתבו אל הנהלת הסוכנות בירושלים, 4 באפריל 1933 (א"צ, S 25/9757).
7. ברודצקי בהצעתו כועדת המדינית של הקונגרס הי"ח, 30 באוגוסט 1933, ע' פרוטוקול ישיבות הוועדה, עמ' 33 (א"צ, Z 4/232–4).
8. ע' פרוטוקול הקונגרס הי"ח, עמ' 389: "עובדה היא, שדרש נשיא ההסתדרות הציונית [כלומר: הוא עצמו] בתקיפות יתרה – ולא באותה המתינות, המהפרישה בו בחולשה, בדרך-כלל – שתצא ההסתדרות הציונית מיד [התרגשה במקור] בכרוז גדול אל הציבור, אך העניין נתפתח בדרך אחרת, החלפו מברקים מסובכים, ואין זו אשמתו כלל, שלא יצאו אל הרבים ברע הפסיכולוגי המתאים, אמנם עוד לא עבר רגע זה לגמרי, המרגריה הנמשכת זועקת לעזרה, וסוף-סוף עלינו לעשות את הדבר, שחשבתי לנכון". הדברים נאמרו בתשובה לשאלה (רישורית ו) ששאל ברל כצנלסון בנאומו בוויכוח הכללי, יום אחד לפני כן (אישה או היה הנשיא? ע' שם עמ' 350), אך מתוך הקשר דבריו של ברל ברור שלא נתכוון דווקא להצהרות, אלא לפעולות, אגב, גם דבריו אלה של סוקולוב מוכיחים, עד כמה לא נודעה לו כל השפעה על המדיניות הציונית בעת ההיא.
9. כך הדיר יוסף שכטסן (רביזיניסטים), ע' פרוטוקול הקונגרס הי"ח, עמ' 261; הדיר מרגולית (Margulies) (רדאיקאליים), שם, עמ' 367.
10. ה"ש' גם את אזהרת שליחי תנועת-העבודה בגרמניה, שלא לקבל החלטות שיסכנו את המשך הפעולה הציונית בגרמניה, סכתבו של סיריני וחבריו אל ההנהלה בלונדון, 4 באוגוסט 1933 (א"צ, L 9/441).
11. ע' לכל העניין הזה ספרו הנזכר של פיינברג, הלה שימש בעת ההיא נציגו בז'נבה של "ועד המשלחות היהודיות", הוא תנף שנשא בעיקר הפעולה הדיפלומטית שהיתה כרוכה בכל הפרשה הזאת, רע' עוד פרסומו של ה"ועד", *La question des Juifs allemands devant la Société des Nations*, פאריס 1933.
12. לכך יש לצרף מוסדות וארגונים שהיו קשורים במידה זו או זו לחה"ל, כגון "איגוד האגודות למען הח"ל", שהשתתפו בוועידתו (יוני 1933) משלחות יהודיות (מא"י, סצ'כוסלובקיה ומאוסט-ריה) בדרך פעילה מאד בנושא זה דווקא (ע' *La question* חנ"ל, עמ' 81–128), או "רעידת

- העבודה הבינלאומית" (באיות החדש), ששאלת יהודי גרמניה ברונה גם בה (ע' La question
הביל, עמ' 129-140).
13. ע' Protocol de la IIe Conférence Juive Mondiale, Genève, 5-8 Septembre 1933, 93-94, בהחלטה מדובר ב"חרם מוסרי וכלכלי", ופירוש הדברים בצדק.
שתי הדברים אינם יכולים לקיים מצע כלכלי או אחר, עם הממשלה הנאצית של הרייך השלישי.
ע' גם זכרונות ויי, עמ' 125.
14. עצרת החיל העברית את הדיון בבעיית הפליטים מגרמניה לוועדה השנייה, וזו ניסתה הצעת
החלטה לסינוי, נציב עליין" (כנוצר בטקסט), בנפרד ממנגנון החבר, ע' AJYB, כרך 36, 5695.
עמ' 111-116 (עיקרי הדיונים בוועדה השנייה), 116 (הצעת ההחלטה, וע' גם Wanderer
Norman Bentwich between two worlds, לונדון 1941, עמ' 231-234).
15. כוונתו לפרסומים כגון The Persecution of the Jews in Germany / Memorandum by
the Joint Foreign Committee of the Board of Deputies of British Jews and the
Anglo-Jewish Association, לונדון 1933, חבנו של התזכיר מעיד עליו שהוגש לחה"ל (ע'
עמ' 2, 10) בקיץ (עמ' 9), ומצב בו לפני אסיפת חה"ל לקנות נציב או נציבות לשם ויתור
יישובם של הפליטים מגרמניה הנאצית (עמ' 10).
16. אף על פי שהיה ברנארד ס. דויטש נשיא הקונגרס בעת ההיא (עד סופו בשנת 1935), אין
ספק שה' spiritus rector של השנים ההן סטיסן ויי עצמו. ע' גם זכרונות ויי,
עמ' 156, על הנסיונות הראשונים לשיחות ישירות בין הרמנים השונים ע' גם התיאור בדו"ח של
הוועד היהודי האמריקני, AJYB, כרך 36, 5695, עמ' 426.
17. זכרונות ויי, עמ' 161.
18. אסמס נמנה ויי עם תומכי רוחחלס מאז שנת 1914 ואילך, אך יצא נגדו דווקא בבחירות לנשיאות
בשנת 1932, מאז ועד 1935, היה סרוחק מרוחחלס ולא היתה לו גישה לבית הלבן. ע' זכרונות
ויי, עמ' 141-142.
19. על הפגישה אצל גרינג כתבו כמה אנשים — אך לא מאותם שנכחו בה כמש — ואלת הם:
Meine letzten Jahre in Deutschland, 1933-1938, Ernst Herzfeld (כ"י בכמה מקומות
ובהם ארכיון יד"ש 8/01, עמ' 4; Go forth and serve, Martin Rosenbluth, 1961, עמ' 167-168.
1961, 250-254; ריכארד ליכטהיים, תולדות הציונות בגרמניה, ירושלים 1951, עמ' 167-168.
דברים של ברל לוקר בסכתבו מיום 4 באפריל 1933 (לעיל הע' 6) מבוטאים, כמובן, על מה
ששמע מפי השניים שנזכרו לאחרונה, הקרוב למקום הפגישה היה מארשין רונבלום, שאיכה
בהדרגה מתנהגת על גרינג במשך כל זמן הפגישה (משום ששמו לא היה כלול ברשימת המזמנים).
יש הבדלים בין המקורות בדבר הפרטים, כגון התאריך והמשתתפים. בדבר התאריך הלכתי
בעקבות רונבלום (נגד לוקר — שנקב את יום 22 במאוס — והרצפולד — 26 בי), ובדבר
המשתתפים יש לקבל את הפירוש הנמסר ע"י לוקר; בוודאי הוזמנו לפגישה, ראשי ההסתדרויות
היהודיות (כלסונו של ליכטהיים), כלומר ברודניץ ("האגודה המרכזית"), בלומפלד (ההס'
החדר הציונית בגרמניה), לונגשטיין (איגוד לחסי החזית), גאוסן (איגוד היהודים הגרמנים
לאומיים), רונבלום כולל בין הנוכחים בפגישה גם את שטאל, ויי קהילת ברלין, אך מוכר
אנב סיסרו, ארבעה אנשים שהיו בפגישה; ולא הרצפולד ולא לוקר יודעים על השתתפותו
של שטאל.
20. Rosenbluth, עמ' 253, ליכטהיים עמ' 168, מזכיר את, השיחה הטלפונית המבוססת עם
סטיסן ויי, אך כמה שקדם שם ניתן להבין שהדרישה לשיחת זו באה מצד פותח, שגריר
גרמנית בלונדון, שהיה, מתנגד מוחלט לנאציזם ואל-סוציאליסטים" כדברי ליכטהיים עצמו, ואין
זה אפוא מתקבל על הדעת כלל, שהוא יעלה דרישה כזו, לעומת זאת, אף כי הסעוה זכרונות
של רונבלום כאן וכאן בפרטים קטנים, אין להניח שיטעה בפרט חשוב כזה.
21. Rosenbluth, עמ' 258, — ויי בזכרונותיו (עמ' 161) מזכיר רק בצורה סתמית אזהרות,
איומים, וכונס גם האינטרסציה ששתיקה שלו חישוב בעיני הנאצים לכניסה, מכל-מקום
אין בדבריו הקצרים דבר שיסתור את מה שכתב רונבלום.
22. לוקר, במכתבו הנזכר למעלה, הע' 6.
23. זכרונות ויי, עמ' 166.

הגובות היהודים למשטר הנאצי

24. שם, עמ' 168. ויזו אינו מציין, מניין נשלח אליו המברק, ואסמג לא נמצאו בעת תחילת שלושה נשיאים לשעבר כאלה אלא בא"י (האנטיקה, פליקס רוזנבלים [הוא סינחם רוזן] ולאנדטברג), אך אפשר שנתחלף לו מארשין רוזנבלים באחיו.
25. על חרם ה'1 באפריל 1933 נכתב, כמובן, הרבה, ולא נעיר כאן אלא על כמה פרסומים מן השנים האחרונות. השוה: Bracher-Sauer, Die nationalsozialistische Machtergreifung, Schula, קלן ופולדארן עמ' 278, 638, 1960.
26. D. Andernacht — E. Sterling, Dokumente zur Geschichte der Frankfurter Juden 1933—1945: 23—18 עמ' 18—23; P. Sauer Dokumente... Baden-Württemberg... 1933—1945 עמ' 13—5.
27. Kurt Jakob Ball-Kaduri לקט עדויות וזכרונות נמצא במספרו של "Das Leben der Juden in Deutschland 1933, עמ' 83—90, מראנקפורט ע"ג מיי 1963, עמ' 83—90.
28. המיברק מיום 29 במארס 1933, וזה לשונו (המקור באנגלית): "ההסתדרות הציונית בגרמניה דורשת צעדים נגד החרם האנטי-גרמני, הכרוז חרם מצד ארגונים יהודיים נראים לנו לא מעשיים ומסוכנים" (א"צ, L 25/9757).
29. השוה, לדוגמה, הכרוז של הנהלת המפלגה, שפורסם בעיתוני המפלגה בכל רחבי גרמניה וגם מעל לחוות-המורעות; נדפס במלואו באוסף הנאומים והצהרות של היסלר שפרסם Max Domarus, (הדפס 1962, עמ' 248—251; כרוזים מהודים ע' זאואר — העדויות עמ' 8, על כך הודיעו רק ביום שיש, 31 במארס, ע' גם Goebbels, Vom Kaiserhof zur Reichskanzlei מינכן 1934, עמ' 290. מקובל לחשוב שהחליט היסלר על צמצום זה בהשפעת ההתערבות של מוסוליני, עלית ע' Renzo De Felice, Storia degli ebrei italiani sotto il fascismo טורינו 1962, עמ' 147—151, וצ' גם מארשין רוזנבלים, עמ' 261—262.
30. שמועות אלה היו לו לוחיו ודאגה עוד אחרי שנים רבות, ע' זכרונות ויזו, עמ' 169.
31. ההנהלה הציונית בלונדון אל ההנהלה הציונית בירושלים, מיברק מיום 31 במארס (א"צ L 25/9757), אסמג לא נדע לנו, לפי שעה, נוסח המיברק ששלחו ליכסהיים רוזנבלים בו ביום אל ויזו, אך יש להניח שהיה זה כתבו למיברק הנ"ל. — אף בירושלים ביקשו מוויזו לפרסם הצהרה ברוח זו (מיברק מאת עמנואל גיוסן אל ויזו, בו ביום, א"צ, שם).
32. וזאת על-פי מדיניות, אי-ההתערבות שנקטה ההסתדרות הציונית העולמית, כפי מה שהמביר לוקר בסכתו מ'4 באפריל, ע' לעיל הע' 6, בתור אלטרנטיבה הציעו במיברק הזה (כלומר במיברק שבאמת שלחה אותו ההנהלה הציונית הלונדונית) לשגר לברלין הצהרה מטעם הוועד הלאומי בלבד, ולהוסיף בה הסתייגויות מספר (ע' סכתו הנ"ל של לוקר).
33. נוסח המיברק — א"צ, שם: תיקי מיני-החוק הגרמני (מס' L 318927), וזה לשונו: "Zionist Organisation Palestine and official representation Palestinian Jewry have not proclaimed boycott German goods. Are sure boycott: so far spontaneous action by individuals and may be stopped very soon if German authorities will not continue actions against Jews. - Zionist Organisation and National Council Palestine Jews".
34. יש להעיר שנראה כי הביטויים נבחרו בקפדנות: לא דובר ב"משלל גרמנית" אלא ב"רשויות" (authorities), משום שהחרם לא אורגן רשמית ע"י מוסדות ממשלתיים (לא מרכזיים, לא מחוזיים ולא מקומיים), אלא ע"י המפלגה הנאצית; לעומת זאת לא דובר במיברק רק בחרם נגד היהודים, אלא ב"פעולות" (actions), וניסוח זה ניתן להתפרש, כמובן, ככולל גם פעולות אלימות למיניהן וגם פעולות בדרך של חקיקה ושל הוראות מינהליות. עצם משלוח המיברק — על התימותיו — הוצגו בעיתונות האיטית, ע' "הארץ" ו"דבר היום", שניהם ב'2 באפריל 1933, עמ' 1; ביום ר' נשלחה מלגרה לממשלה הגרמנית בברלין בהתייחסת להתפרדות הציונית והוועד ל' בעניין החרם, העתק השלגרה נמסר לקונסול הגרמני בירושלים.

33. כך מתברר מתוך המיברק ישלח ארלזוורוב ב"ב באפריל ללונדון. בו נאמר: "... cable despatched to Berlin as requested despite misgivings which suppressed by your signature" (א"צ, שם). תיאור ההשתלשלות ניתן בטקסט על-ידי מכתבו של לוקר (לעיל, הע' 6) בצירוף נוסח המיברקים הנמצאים באותו החיק. במכתב זה (שבחודאי נשלח גם בשל דרישת ארלזוורוב להסברים, שהיתה כלולה במיברקו הנזכר) הכסית לוקר, שלא יחזור עוד מעשה כזה, כלומר משלוח הודעה לאימוסטכת, בשם ההנהלה.
34. אנב דרכנו נעיר, שצד בקיץ 1933, בימי השתוללות התעמולה (וגם מעשי חילול בתיקבורה יהודיים וכדומה) של הנאצים, איים העיתונאי Felix Allouche (שזמנה עם המפלגה הרביזויר ניסתית) בארגון חרם על סחורות גרמניות. בעיתון Le Reveil Juif שפורסם בתוניס, 22 ביולי 1932 (העתק בתיקי משרד החוץ הגרמני, L 332421-2).
35. ע' על כך AJYB, כרך 35, 5694, עמ' 54-55; שם, כרך 36, 5695, עמ' 426 ואילך, וע' גם זכרונות וייז, עמ' 160, 161, 179.
36. זכרונות וייז, עמ' 175.
37. ע' יוסף סגנבוים, במאמרו "תנועת החרם האנטי-גרמני בארצות הברית", "יד ושם" ג' (תשי"ט), עמ' 134. לפי דבריו שם היה העיתונאי אברהם קוראלניק ראש הדורשים ארגונה של תנועת החרם.
38. ע' יוסף סגנבוים (במאמרו הנזכר בהע' הקודמת), עמ' 135.
39. ע' לעיל עמ' 113 שם.
40. המכתב (מאת הפירמה האחים ואנגר, יפו) בתיקי מיניסטריון החוץ הגרמני (מס' L 318958), ללא תאריך, ולפי תכנו סוף סארס, המגיע למכתבם של "האחים ואנגר" היה בדאגה לקיומם שלהם, אם יוטל חרם אנטי-גרמני בא"י. דבר זה סוכה מתוך המיברק ששיגר לברלין (גם הוא ללא תאריך, אך על-ידי תוכנו מ"ס סארס), שתביעו בו את חשדם לתוצאות החרם-של-ימים-אחר, וביקשו את ביטולו (שם, מס' L 318967).
41. דברים אלה, וגם הסוכאות שבמסמך, עמ' "דבר" מיום 2 באפריל 1933, עמ' 1 (ושם בסעף "המספילים"), על ידיה זו של הוועדה ע' צד "דבר", 31 במארס, עמ' 1: "הארץ", בו ביום, עמ' 1. — לפי דברי העיתונים, לא היו כמעט חילוקי דעות" בסעה הריכזה, וההחלטה נתקבלה סה אחד.
42. ע' "הארץ", 28 באפריל 1933, עמ' 1: "דבר", 30 באפריל, עמ' 1.
43. ע' "דבר", 21 באפריל 1933, עמ' 1. — בידוע לא נתקבלה הצעת מפא"י אלא בקונגרס הציוני הי"ת.
44. כך במכתבו של חלף לברלין, 24 באפריל (תיקי מיניסטריון החוץ, מס' L 318987 ואילך).
45. "הארץ", 12 במאי 1933, עמ' 1: הש' גם עמ' 4. במכתבו מיום 16 במאי דיווח חלף על אפיסה זו, הדגיש שנמסר לו, כי ב"צבי אסר, ש"אי אפשר עוד להתנגד להחרמה" (שם, מס' L 319035).
46. יוסף רושין (א"צ), רישום מ"ס 12 במאי 1933.
47. ע' נוסח ההחלטה ב"דבר", 12 במאי 1933, עמ' 1. — חלף שלח למיניסטריון חוץ תרגום אנגלי של החלטת הוועדה (תיקי מיניסטריון החוץ, L 319049/50, גם L 319057/8).
48. חלף במכתבו הנזכר (לעיל, הע' 44) מיום 24 באפריל (מס' L 319067).
49. כך במקור (...so sind sie durch andererseits viel zu "gute" Geschäftstaleute...).
50. מכתבו של חלף לברלין, 8 במאי (שם, מס' L 319007 ואילך, הדברים המצוטטים בטקסט נמצאים בעמ' 4 של המכתב).

The reactions of world Jewry during the first stage of the Nazi regime

A chapter from the work of Dr. Shaul Ash, lecturer at the Jerusalem Hebrew University. Dr. Ash describes the reactions of World Jewry during the first stage of the Nazi persecutions in Germany. This work reveals the early attempts to react, the difficulties encountered in the attempts at organized drastic reactions.

The Illegal Aliya from Germany

Dr. K. J. Ball — Kaduri describes in detail the work of Aliya Beth, the illegal Aliya from Germany, before the Second World War and the first period of the War. This description, which presents details about each ship of the time, carrying emigrants from Germany, is based on verbal evidence and written material on this emigration. (Haapala).

The development of the Political Police in Bavaria in 1933

Dr. Shlomo Aharonson, lecturer at the Jerusalem Hebrew University, gives a chapter out of a larger work on how the Nazis gained power over the Bavarian Police, and about the position and methods of the S.S. in the process of gaining control over the Establishment and the inner life of the country.

In a short essay, Prof. Mushkat of the Tel-Aviv University, tells of the Great Nurnberg Trials, the present bearing of these court proceedings, and the juridical methods employed in preparation for the trials.

Critical Notes

In the section assigned to criticism, Israel Gutman presents his criticism of Dr. Leni Yahil's book, which deals with the rescue of the Danish Jews during the war.* Abraham Barkai comments on the book on Hitler by A. Bullock.** This book is not new, but it is one of the fundamental works about the period.

* Leni Yahil — *Test of a Democracy, The Rescue of Danish Jewry in World War II*, Jerusalem, 1966.

** Alan Bullock — *Hitler, a Study in Tyranny*.